

BİZANSIN SON ve OSMANLILARIN İLK TARİHÇİLERİ.

Türklerin 1446 da Morayı haraca bağlamalarına ait Bizans ve Osmanlı - Türk kaynaklarında verilen malumatın mukayesesi.

Dr. Akdes Kural

Balkan yarımadasında muvaffakiyetten muvaffakiyete koşan Osmanlı Türkleri Bizans imparatorluğunun son parçalarını da hakimiyetleri altına aldıkları bir sırada Bizans dairesine mensub dört müverrih yetişmiştir [1]. Bu dört müverrihten bilhassa Türk tarihi ile meşgul olan *Laonikos Chalkokandyles* (yahut sadece *Laonikos*) 1423 - 1430 yıllarında doğmuş bir Atinalıdır. L. sonra Peloponnese gitmiş ve galiba Mora Despotu Konstantinin sarayına intisab etmiştir. Bu itibarla Laonikosun verdiği malumatın en doğru olan kısmı Mora ve ona yakın yerlere ait parçalardır. Cenevizlilerin diplomatik hizmetinde bulunan *Dukas* 1341-1462 yıllarını içine alan eserinde bilhassa Anadolu ile Lesbos ve başka adalarda cereyan eden vekayii doğru olarak yazmıştır. Bizans imparatorları sarayında büyük memuriyetler işgal etmiş olan *Phrantzes*, 1401 de İstanbulda doğmuş ve 1477 den sonra Korfuda ölmüştür; bir taraftan Lâtinlerin ve diğer taraftan Türklerin amansız bir düşmanıdır. *Phrantzes* 1258-1476 yıllarını tasvir eden ve bilhassa kendi devri için çok kıymetli olan bir eser bırakmıştır. Nihayet *Kritovulos* gelir; bu zat sonraki Fener beylerini çok andıran, Türk hizmetindeki bir Rumdur; Sultan Mehmed II.nin tarihini yazmıştır. Bunun Türkçeye tercemesi de vardır. Makalemizde *Kritovulos*'nn eserine temas edilmediğinden onun hakkında fazla malumat vermeğe lüzum görmüyoruz.

1298-1463 yıllarını mevzu intihab eden ve başka Bizans yazarlarının hilâfına olarak, merkez sikletini Osmanlı tarihi teşkil eden *Chalkokandyles*in eseri uzun zamanlar garpte Osmanlılar hakkkmda yegâne mufassal bir kaynak mahiyetinde idi. Bu eser

[1] Bunlara ait: *Darke, E.* Die letzten Geschichtsschreiber von Byzanz. Ungarische Rundschau B. 2 (1913).

1556 da lâtinceye ve 1577 de fransızcaya (*Blaise de Vignère* tarafmdau) tereeme edilmiştir. Tabı: Bonn külliyyatı, *Bekker* (1843); *Patrologia*, gr. 159; ve *Darko, E. Laonie Chalcoeandylae historiarum demonstrationes*. Budapest 1922 - 1923.

*Dukas'*m tabı: Bonn külliyyatı, *Bekker* 1834; *Migne*, *Patrl.* gr. 157. 1649 da lâtince tereemesi ve bir de eksik bir italyanca tercemesi vardır.

Phrantzes. Tabı: Bonn külliyyatı, *Bekker* 1838; *Migne*, *Patrl.* gr. 156.

Chronikon breve (*Dukas'*m arkasına raptedilmiştir). Galiba 1523 den sonra Venediklilerin hâkim olduğu bir yerde bir Yunanlı tarafından kaleme alınmıştır.

Osmanlı - Türk kaynaklarına gelince ilk başta *Aşıkpaşazade* gelir. Tahminen 1400 yıllarında doğan ve 1500 lere doğru veya bir az sonra ölen bu Osmanlı müverrihi bilhassa 1421 tarihinden itibaren büyük bir kıymeti haizdir; çünkü o tarihten sonra tasvir ettiği birçok vakalara bizzat iştirak etmiştir. *Aşıkpaşazadenin* tetkiki daha bitmiş sayılamaz. Onun eserini, elde mevcut bütün malzeme ile sıkı bir kontrol ederek, bu müverrihin eserini yeniden tetkik etmek lâzımdır. Bu güne kadar *Aşıkpaşazade* hakkındaki tetkikler hemen hemen *F. Giese* [1] ile *P. Wittek*'m [2] kalemine münhasır kalmaktadır. Tabıları: *Âli*, İstanbul 1332 ve *Fr. Giese*, Leipzig 1929.

Aşıkpaşazadeden biraz sonra yaşyân *Neşri*'nin eseri de Osmanlı tarihinin ilk zamanları için çok mühimdir. Bu müverrih hakkında daha son söz söylenmiş değildir; hatta eseri bile tamamiyle neşredilmemiştir. Bilhassa yaşadığı devir için (Mehmed II. Bayazid II.) Neşrinin kıymeti büyüktür.

Şahsı ve eserleri çok az araştırılan, ve eserinin mühim bir kısmı ancak British Museum de bulunan, *Bihîştî*'nin kitabı başka Osmanlı müverrihlerinden büyük bir fark göstermiyor. Onun diğer kaynaklarla olan münasebatı katiyet kesbedinceye kadar burada *Bihîştî* hakkında bir fikir arzetmekten çekiniyoruz. Nihayet, muhtelif atsız *Tevarih-i Âl-i Osman* ve *Âlinin Künh-ül-ahbarı* gibi (Osmanlı kısmı) basılmamış olan tarihleri de mukayese için celbetmek bilhassa Osmanlı - Türk tarihçiliğinin yürümüş olduğu yolu göstermek bakımından faydalı olacaktır.

[1] *Giese, F.* Die altosmanische Chronik des *Aşıkpaşazade*. Leipzig 1929. Mukaddemesi.

[2] *Wittek, P.* Orientalische Literaturzeitung 1931 (687-708).

Malum olduğu üzere Osmanlı - Türk tarihçiliği Murad II. zamanında başlar. Diğer taraftan son Bizans tarihçileri de bu tarihlerde yaşamışlardır. Osmanlı-Türk tarih kaynaklarını Bizans tarihleri ile karşılaştırırken Murad II. zamanındaki vakalardan başlamak en doğru bir yoldur. Biz de bunu nazarı itibara alarak bir taraftan Bizans müverrihlerini bilhassa alâkadar eden, ve diğer cihetten Türkler için de büyük bir ehemmiyeti olan, 1446 Mora seferini mevzu olarak aldık.

Sultan Muradın 1446 da Moraya yapmış olduğu sefer modern eserlerde kaynaklardan lâyıki ile istifade edilmeyerek yazılmıştır. *Hammer*, [1] *Zinkeisen* [2] ve *Gregorovius* [3], yazılarına fazla bir süs vermek gayretiyle, bu sefer için en mühim bir kaynak olan *Phrantzes*'i esas ittihaz etmemişler, *Laonikos Chalkokandyles* i tenkide tabi tutmaksızın istinsah etmişlerdir. *Hammer*, her halde kendisince malum olan, *Phrantzes*in kronolojisini hiç nazarı itibara almamıştır ve *Chronikon breve*'de gösterilen yanlış tarihi kabul etmiştir [4]. *Mamafih Zinkeisen* *Laonikos Chalkokandyles*'i istinsah ederken vakaların cereyanı tarihini *Phrantzes*ten almıştır [5]. *Gregoroviustaki* tarih ise doğruluğu çok şüpheli olan bir kaynaktan neşet etmektedir. *Gregorovius* Türklerin İsthum'u aldıkları gün olarak 14. XII. 1446 tarihini gösteriyor[6]. Bu malumat *Chronikon Kartaniden* alınmıştır ve bilhassa şu itibarla yanlıştır ki, *Chronikon Kartani* de 14. XII. cumartesi olarak gösterilmiştir [7]; halbuki bu tarih çarşamba gününe tesadüf etmektedir. *Gregorovius* İsthum, alındıktan sonra Muradın 600 Yunanlı esiri babasının ruhu için kurban etmiş olduğuna dair *Laonikosun* hikâyesini tenkit etmeksizin eserine ithal etmiştir; halbuki *Hammer* bile bunun doğruluğuna şüphe etmişti[8]. *Kalligas* in eseri hakkında da bu mütalealar variddir. Bu müverrih kaynakları tenkide tabi tutmaksızın, seferin cereyanını *Laonikostan*, kronolojisini *Phrantzes* ile *Chronikon breve*'den almıştır [9]. *Kal-*

[1] *Hammer, J.* Geschichte des Osmanisehen Reiches 1,476 - 475. Türkçe tercemesi (*Ata* tarafından) 1,226-235.

[2] *Zinkeisen, J.* Geschichte des Osmanischen Reiches 1,759-753.

[3] *Gregorovius, F.* Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter II. 368-370.

[4] *Hammer, I.* 470.

[5] *Zinkeisen I.* 752.

[6] *Gregorovius II.* 369.

[7] *Chronikon greco-rom.* Hrsgb. von *K. Hopf*, 267.

[8] *Hammer I.* 470, 655.

[9] *Kalligas, P.* Μελέται βυζαντινης ιστορίας (Athen 1894) 671-7 673.

İgas, İsthmus Osmanlı Türkleri tarafından alınmasını 3. XII. 1446 da olduğunu kabul etmekle bu hususta *Chronikon breve* deki malumata uymuştur; adını söylediğim kaynakta bu hususta şu malumat veriliyor: *Acunun yaradılışının 6955 ve İsanın doğuşunun (tanrının etlenmesinin) 1446 nci yıl Birinci Kânun 3 üncü cumartesi günü Emir Murat oğlu Ahmet (Ἀχμάτης ὁ Ἀμωράτης) 1060 Türk (ten ibaret) bir ordu ile Korint Hexamillionuna geldi, (καὶ τῇ ἄλλῃ ερχομένη παρὰ κ' ἐσπέρα) ertesi günü 20 nin akşamında - burası pek vazih değildir - harbe başladı, ve bütün gece şiddetli bir harb olup sabahleyin erkenden hile ile surları aldı ve Yunanlılar kaçıp gittiler* [1]. burada İsthmus surlarının 3 üncü kânunevelde alınmış olduğu sarahaten söylenmektedir; lâkin παρὰ κ' ἐσπέρα nm manası vazih değildir. Seferde baş rölü oynamış olan şahsın, yani sultanın, ismi bile doğru dürüst gösterilmemiştir. Sultan Murad oğlu Mehmedle karıştırılmıştır (kaynakta-Ahmet Ἀχμάτης) *Krumbacher* in meşhur *Bizans edebiyatı tarihi* [2] ne zeyl olarak *Gelzer* tarafından yazılan, ve sonları fevkalâde tarafkirâne olan Bizans tarihinin umumî hatlarında [3], İsthmustaki surların zabtı tarihi olarak 4.XII.1446 gösteriliyor. Bu meseleye ait usul bakımından en doğru hareket eden *Hopf* olmuştur [4]. Onun eseri oldukça eski olmasına rağmen - *Ersch - Gruber* ansiklopedisinde - kaynaklardaki malûmatı kaydı ihtiyatla kabul edilmiş olduğu görülmektedir. *W. Miller* in Laonikos Chalkokandyles'e ait yazısında, Laonikosun bu seferi bizzat görmüş olduğu ileri sürülmektedir [5]. *Kampuroğlu* da bunu kabüle meyil gösteriyor [6]. Son zamanlarda çıkan iki mühim yazıda bu sefere de temas eden cihetler olduğundan burada onları da zikretmek icab eder. İslam Ansiklopesinde *Beesin* (Morée) maddesi [7] ve *Zakynthinos, D.* in *Le despotat grece de Morée* atlı eseri [8], *Bees* İsthmusun alınması tarihini

[1] *Chronikon breve* (Dukas'in eserine zeyil) 519.

[2] *Krumbacher, K.* Geschichte der byzantinischen Literatur. Hanbuch der Klassischen Altertums - Wissenschaft, München 1897. Burada bilhassa Bizans müverrihleri hakkında da mühimumalûmat verildiğinden bu makalemiz için *Krumbacher* in eserinin değeri büyüktür.

[3] *Gelzer, H.* Abriss der byzantinischen Kaisergeschichte. 1065 S.

[4] *Hopf K.* Griechenland *Ersch - Gruber* 7, 114.

[5] *Miller, W.* The last Athenian historian Laonikos Chalkondyles. (Journal of Hellenic Studies 1922).

[6] *Kampuroğlu, D.* Οι Χαλκοκονδύλαι.

[7] Encyclopédie de l' Islam: Morée (N. Bees).

[8] *Zakynthinos, D.* Le despotat grec de Morée, S. 233.

kati olarak göstermiyor ve kaynaklardaki günü zikretmekle iktifa ediyor. Zakythinosde 10. XII. 1446 günü kabul edilmiştir.

Osmanlı - Türk kaynakları ve eserlerine gelince, burada 1446 yılındaki Mora seferine ait malûmatın çok noksan olduğu derhal göze çarpmaktadır. *Hoca Sadeddin* den evvelki müverrihler elde dolaşan muhtelif yazmalardan istifade ettikleri gibi, sonrakiler de *Tac-üt tevarihe* uymuşlardır. Modern kitablara ise Hammerin verdiği malûmat alınmıştır [1].

1446 seferine muasır olup bu hususta malumat bırakan bir (veya bir kaç?) Osmanlı tarihçisi mevcuttur. Bir taraftan *Aşıkpaşazade* [2] ve, belki de, isimleri yazılı olmıyan atsız Osmanlı tarihleri müellifleri [3]; diğer taraftan Bizans müverrihlerinden *Phrantzes*, *Dukas* ve *Laonikos Chalkokandyles* bu zamanda yaşamışlardır. Osmanlı tarihi için çok mühim olan bu vakanın olduğu gibi tesbiti ve bu münasebetle Osmanlı - Türk kaynakları ile Bizans kaynaklarını - en başta Laonikos Chalkokandyles olmak üzere - mukayesesi Türk tarihi bakımından faydalı olacaktır.

1446 Mora seferine ait en mühim kaynaktan biri *Phrantzes* in eseridir [4]. Onun bu vakaların cereyanı esnasında Peloponnesde bulunduğunu kat'i olarak bildiğimiz için, bırakmış olduğu malûmata o derecede kıymet veriyoruz. *Phrantzes* 1445 yılı Kânunuevelinde bir Venedik gemisi ile Peloponnese gelmiş [5] ve 1 Eylül 1446 da Despot Konstantin Dragasis tarafından - bilâhara Konstantin XI. adıyla maruf son Bizans imparatoru - Misithra prefekti (valisi) makamına getirilmişti [6]. 28 Eylül 1446 Despot Konstantin Isthmusa hareket etmiş bulunuyordu [7]. 1447 Ağustosunda *Phrantzes* Peloponnesi terk ile Konstantinopolise gitmişti [8]. Bütün bu malumat *Phrantzes*in eserinden [9] alınmıştır; görülüyor ki o 1446

[1] *Ahmet Refik*, Türkiye tarihi (1923)S. 243.

[2] *Aşıkpaşazade*. Tevarih - i Âl-i Osmandan (Türkiyede İstanbul tabı daha çok tanınmış olduğundan bunu esas olarak aldık).

[3] Atsız (anonym) Osmanlı tarihlerinin nümunesi: Tevarih - i Âl - i Osman Hrsgb. von *Fr. Giese*. Breslau 1922.

[4] *Phrantzes*, Bonn tabı.

[5] Aynı yerde 200.

[6] Aynı yerde.

[7] Aynı yerde 202.

[8] *Kezâ* 203.

[9] *Phrantzes*'in eserine ait *E. Darko*. Die letzten Geschichtsschreiber von Byzanz. Ungarische Rundschau B. 2 (1913) 388. *Phrantzes*in tercemei haline dair: *Destunis*, *F. Opyt* biografii Georgija Frandzija. Zurnal Ministerstva Narodnogo Prosveşçeniya 287 (1893) 426 - 497.

seferi esnasında Peloponnesta bulunuyor ve Despotun sarayına yakın duran büyük bir memurdur. Phrantzesin bir devlet adamı olması, hatıratını daha evvelki notlara bakarak yazmış olması ve kitabında gösterdiği kronolojinin doğruluğu - bu sefer hakkında da verdiği malûmatın kıymetli olduğuna delâlet etmektedir. Mamafih, Phrantzes bu seferin teferruatıyla meşgul olmuyor, yalnız genel hatları tesbit etmekle iktifa ediyor ve vakaların tarihini gösteriyor; onun yazısı Bonn külliyyatıda ancak yarım sayfeden ibarettir (202-203).

Dukas ta tamamiyle yanlış bir tarih gösterilmekle beraber (o bu seferi 1448 deki Kossovo Polje harbinden sonraya koyuyor [1]) bu zamanda yaşamış bir müverrihin sözleri olması itibarı ile mühimdir. *Dukas* Hexamilionu (İsthmus surları, Germe - hisar) müdafaa eden Yunanlıların 60.000 olduğunu kayid ile Türklerin de alıp götürdükleri esirlerin adedini de kezâ 60.000 gösteriyor [2]. Tabii bu gibi adedlerin kıymeti çok azdır. *Dukas* bu sefere ait bir kaç satır malûmatla iktifa ediyor ve İsthmus surlarının alınması Arnavutların ihaneti yüzünden olduğunu söylüyor.

Chronikon breve adını taşıyan ve *Dukasa* zeyl olarak basılan eser oldukça sahih bir kaynak olsa gerektir. Göstermiş olduğu tarihlerin günü doğrudur. Meselâ Hexamilionun Türkler tarafından alınması burada 3.XII. 1446 cumartesi olarak kaydedilmiştir ki hakikaten 3.XII. 1446 bir cumartesiye tesadüf ediyor [3]. Bu noktada İsthmus surlarını almak için yapılan mücadele kısaca anlatılmıştır; maamañih bazı yerlerinin pek vazih olmadığını yukarıda söylemiştik. *Kartani* [4] *Chronikinin* hatasını yukarıda göstermiş olduğumuzdan burada yeniden bahsedecek değiliz. *Bogdan* ın neşrettiği *Sırp* kronikinde de [5] bu seferin cereyanı yanlış bir tarih altında gösterilmiştir.

Osmanlı - Türk kaynaklarına gelince, Türk kaynakları bu defadaki Mora seferine hiç ehemmiyet vermemişler ve çok genel olarak tasvir etmişlerdir. Vak'anın muasırı olduğunda hiç şübhe

[1] *Dukas* (Bonn tabı) S. 222: καὶ ἐγένετο μεγάλη νίκη Μωωράτ καὶ ἔπειτα τοῦ Ἰάγγου στραφεὶς δὲ μετὰ νίκης, μεγάλης κατὰ τῆς Πελοποννήσου ἐστράτευεν.

[2] *Dukas*, aynı yerde.

[3] *Grotiefend*, *H. Taschenbuch der Zeitrechnung*. 6 inci tabı (1928) S. 128 (cetvel).

[4] *Hopf*, *Chroniques greco-romanes* (Ex Joannici Cartani libro, qui Ἄνθος dicitur) 267.

[5] *Bogdan*, *J. Serbische Annalen*. *Archiv für slavische Philologie* B.13. 523 S. V leto 6956 (1447-1448) chodi car Murat na Moreju.

olmayan *Aşıkpaşazade* nin *Tevarih-i Âl-i Osman* mda bu vak'a bir sahifeyi bile dolduramıyor ve üstelik 8 sene evvel (yani 842 de) gösterilmiştir [1]. Bu belki de Aşıkpaşazadenin eserini yazarken çok yaşlı olması ile veyahut istinsah edenlerin yanlışlığı gibi izah olunabilir. Aşıkpaşazadeden biraz sonra yaşayan *Neşri* ve *Bihîştî* lerin eserlerinde de yeni bir şey yoktur; daha sonraki *İdris Bitlisi* ve diğer Osmanlı müverrihlerinde hiçbir şey ilâve edilmiyor. En eski Osmanlı kaynakları mahiyetinde olan Aşıkpaşazade, Neşri ve Bihîştînin birbirlerine ve Bizans kaynaklarına olan münasebetini göstermek için bu sefere taallük eden yerleri dereediyoruz:

AŞIKPAŞAZADE (İstanbul tabı) S. 127-128. (*Giese* tabı: 116 - 117).

«Bab. Anı beyan ider kim Mora vilâyetinin kapsusu kim oldu, ol Germedir. Germehisarı derler. Sultan Murad ban gazi anı ne suretle fethetti.

Bir gün Sultan Murad han gazi aydur: «Turahan[2] beyi getirün». der, getirdiler, « bu Germehisar kim Moranın ağzıdır anı ne suretle almak gerek? bana bildir» dedi. Turahan bey aydur: « Bu Germehisarı bir hisardır bir deniz bir denize çekilmiştir ve bu iki deniz bu vilâyeti dolanmıştır, kâennehu bu vilâyet bir ada gibi vakı oldu ve bu Germehisarı ana kurudan bir kapu gibi olmuştur ve bu beş yerde eyü hisarlar yapmışlardır, mübalega yarağın görmüşlerdir. O hisara» Turahan bey aydur: «üç yerden savaş vermek gerek», der. Hunkâr aydur: «İmdi yarak görmek gerektir», der. Elhasil yarak gördüler, Turahan beyi önce gönderdiler, anuñün kim anun uçudu. Hemenki Turahan vardı, Hunkâr dahi böylece vardı. Gördüler kim beş hisar bir yerde biri birine muavenet ider. Hunkâr dahi beş hisar yarağın görmüştü. İmdi bunlar hisar üzerine vardılar toplar kurdular hisara vardılar, ve illa bu topların bakırların getirdiler, sancak sancak eleştirdiler, cemi askerde bakır vardı. Toplar kuruldu, cenk başladı, geçeler gündüzler rahat etmediler Denizi kesmiş hendek etmişti, hendekin doldurdular, suyun kuruttular, yıktılar, yağma buyurdu, ha! deyince gaziler hisara koyuldu, kâfirin kırdılar. Akıncılara seğirdim verdiler, binihaye esir getirdiler, şöyle oldu kim bir mahbube cariyeyi yüz akçaya verdiler, altın, gümüş tepsiler çok bulundu. Elhasil Mora vilâyetinin ol fethi budur.. (Nazım) ve fethin tarihi hicretin sekiz yüz kırk ikisinde vakı oldu.»

NEŞRİ'YE GÖRRE* (İstanbul Asâr-ı Atika Müzesi kütübhanesi, şark kısmı No 479. S. 323 - 324)

1. «Hikâyet ker[deni] feth-i Germe hisar^a : ^bBir gün Sultan Murad

[1] Aşıkpaşazade 128: *Ve bu fethin tarihi hicretin sekiz yüz kırk ikisinde vakı oldu.*

[2]. Bu isim طورهان gibi yazılmıştır; bunun telâffuzu *Turahan*'dır. Bizans kaynaklarında Τουραχανης ve Hâdidi (Esat Ff. No. 2081) دورخان yazılmıştır.

* Burada mukayese edilen Neşri nushaları munhasiren İstanbul kütübhanelerinde bulunan el yazmalarıdır. 1 - Müze kütübhanesi şark kısmı No 479; 2 - Süley-

aydur^c: "Turaham çağırın^d gelsün,,dedi^e ,2. adam gönderdiler geldi^a . Andan Murad han aydur: "Turahan bu Germe hisarı kim Moranın ağzıdır 3. ne veçhile fetholunur^a bir fikir eyle^b ,, dedi^c . Turahan bey aydur^{de}: "Sultanım, bu Germe hisarı^f garip^g hisardır^h , 4. gemesi bir denizden bir denize çekilmiştir, bu deniz^a bu^b vilâyeti tamam^c dolanmıştır^d kâennehu bu vilâyet bir ada^e 5. gibidir^{ab} , germe^c deki hisarlar ana kapı gibi^d olmuştur ve bu germeye beş yerden hisar yapmışlardır ve her hisarın^e 6. mubalâğa^a yarağın görmüşlerdir^b ,, ; andan Turahan^c [aydur] "Sultanım ol hisarlara^d üçer yerden savaş vermek gerektir ,, 7. ^aHunkâr aydur^{bc}: "Turahan hatırım diler^d kim^e Mora vilâyetine azm^f edem. Turahan bey aydur^g: "Nevlâ sultanım hemen 8. saat^a ,, Hunkâr^b buyurdu; yarak görüp^{cd} Turahan beyi sancağıyla önce gönderdi^e zira kim^f Germe tarafı 9. anın ucu idi, Turahan bey varınca hunkâr dahi asker-i azimle^a ardınca yetiştii,

maniye - Esat efendi kütüphanesi No. 2080; 3-Millet kütüphanesi No 220; 4 - Tarih Cemiyeti kütp; 5 - Veliyüddin Ef. kütüphanesi No 2351 . Viyana Milli kütüphanesinde bulunan nüsha (Flügel kataloğu No 986) ve bir de Prof. *Menzel*'in elindeki (898 de istinsah edildiğine göre elde mevcut en eski nusha: Müze nüshası 969 da vazılmıştır) yazmalardan istifade etmek mümkün olmadı. Ankara Türk Tarihi Tetkik Cemiyetindeki nusha da Mükrimin Halil tarafından istinsah ettirilen defter vasıtası ile faydalanılmıştır. Burada Müze nüshası esas alındığına göre ona en yakın duran yazma Esat efendi nüshasıdır. Millet kütbh., Tarih Cemiyeti kütbh. ve Veliyüddin Ef. kütbh. nüshaları da birbirlerine çok yakındırlar; bu suretle İstanbuldaki Neşri yazmaları iki gruptan ibarettir. Kısaltmalar: Müze nüshası esas. Millet Kütübh.-M. Esat Ef. -E, Tarih Cem.-T. Veliyüddin Ef.-V.

Satır 1: a M T V *Hikâyet-i feth-i hisar-ı Germe*, b *hisar* ile *bir gün* arasında M T V *şöyle rivayet ederler ki*, c M T V *aytti*, d M E *kağurrun*, T V *davet edilm*, e *gelsün dedi* ile *geldi* arasında E M T V *pes gel aediler*

2: a E *geliüp*, b M T E V *aytti*, c M T V *be*

3: a M T V *oluna*, b T V *ahi* (حی), c M T V *andan*, d E M T V *aytti*, e M T V *devletlü*, f M T V *bir*, g T *bir* h T *ki*

4: a T V *dahi*, b T V *bu*, c M T V (bu söz yoktur.), d M T V *dolaşmaştı*, e E *bir cezire*

5: a E *beyidir*, b M T V *ve*, c M *olan*, d M *beyi* c E *kalenün*

6: M T V *ile*, b M T V *dedi*, *yarağın görmüşlerdir* den 7 nci satır başındaki *hunkâr aydur*'a kadar E eksik, c M T V *bey aytti*, *Turahan'dan... Turahan habıram'a* kadar T eksik, d M V *düşmeli olacak*, e M V *gerek dedi*

7: a M V *andan*, b M V *aytti*, c M *ey*, d M T V *diledi*, e M *ki*, V *kim* (eksik) f M T V *gaza*, g M T V *aytti*

8: a *nevlâ* (ne ola) *sultanım hemen saat yerine* M T V *nevlâ sultanım hakk-i sübhanehu taalâ fırsat ve nusretini ziyade eylesün dedi*, b M T V *andan hünkâr yarak görüp* M T V da eksik, d M T V *tamam olacak*, e M T V *ki*, f T V *kim* eksik.

9: a *asker-i azimle* E M T V de eksik, b T V *ertştii*, c E *gördüler kim*,

gördü kim beş hisar birbirine 10. havaledir, her kankıma yürüyüş ederler ise kalanı ana^a muavenet ider^b; hunkâr hud taman on hisarun^c 11. yarağın görmüş idi^a bunlar hisar^b üzerine varup hemen^c toplar^d kurup döğmeğe başladılar^e; topların 12. bakrın götürmüşlerdi her sancaka buyuruk^a etmişlerdi; topları anda döktüler^b, Kâfire huzur vermeyüp, 13. kaleleri döğmekte taksir etmediler^a kâfirler^b ol hisarın kenarına^c hendek kazmışlardı^d; hunkâr buyurdu^c, 14. doldurdular. Andan hisarlara^a yağma buyurdular^b [tar] fet-ül ayin^c içinde fethettiler malını ve esbabını^d talan, 15. ettiler, ve dahi ol vilâyete akın emrettiler^a seğirdüp şöyle doyumluklar oldu kim gayet hesna cariye^b, 16. üçyüz akçaya verdiler; kara tereşe hod ne itibar^a, altun gömüş avadanlığı ...? ve tepsiler ve, 17. maşrabalar^a gaziler kim almışlardı^b hesabı yoğıdı; hatta cokanm اورك ni bir [a] kça [ya]^c almadılar yük 18. olur deyü^a Mora vilâyetinin fethi Sultan Murad han devletinde^b hicretin sekiz yüz kırk ikisinden^c سهلك^d 19. geçmiş idi.

London, British Museum da bulunan Bihîştîye göre (Rieu kataloğu 7869) de bu sefer şöyle cereyan etmiştir:

S. 133 a *Fethi liva-i Mora*

Gazadan dileyen kimesne rıza	Her işte olur müsteini huda
Olup ana ervah -i cündi basir	Melekler olurlar mümin-ü nasir
Ne mülke ki kastede asan olur	Aduye buluşsa hırasan olur.

Çün Sultan Murad-ı pak itikad-ı küdsî nejad gazadan gelüp ol kışî Edirne de kışladı. Gazileri gazadan menedüp, Boğazı alup

10: a M T Y yardım, b her hankısına dan... hünkâr'a kadar E mukavemet ederlerse akları mutabaat ve müsaade eder bildiler, c E kalenin

11: a M T V görüp varmaşidi, b E kaleler, c hemen MTV de'eksik, d M T V toplarının, e M T V ve

12: a M T V tevzi b M T V ve bilcümle her taraftan

13: a M taksirlik etmezlerdi TV taksirat etmezlerdi, b M TV ve kâfir, c M TV kenarlarına, d VM kazdırmıştı T kazdırmışlardı, e MTV fılhal

14: a M hisarı, b M TV buyurup, c M tarfat-ül ayin, TV tarfat-ül ayinde, d M T V yağma

15: a M T V edüp, b M T V cariyeleri

15: a E قره تره شه خود نا اعتبار

17: a T V موحشاز و صراحيار تيسيلر و مشربهار bu cümle M de yoktur E de maşrabalar ve tepsiler, b M gazilerin ellerine girmişti, c E hatta cokanın كك birini almadılar, M T V hatta cokanın oram birini alıp

18: a, b olur deyü'den... hicretin'e kadar MTV eksik, o M sekiz yüz kırk yedisinde T V sekiz yüz kırk sekizinde E sekiz yüz elli üçünden d E sehil

geçürmiyen kadırgalar Mora frenginin ediğün bildi; ayine-i kalbinde gubar kalmışdı, muahaze ve mükâfat olunmadı bu inkışar ile Sultan-ı kâmkâr yine cem'i leşker-i cerrar edüp vilâyet-i Moraya müteveccih oldu ta ki varup Germesini alup memleketi teshir ide. Turhala beyi Turahan bey kadimden ol uçun beyidi, amma ol zamanda Tokatta mahbus idi; hazret-i Sultân çıkarup yine Turhalayı verüp halvetine davet eyledi; ol tarafın keyfiyetinden ve hisraların kemmiyetinden ve teftih-i teshiri limmiyyetinden istifsar eyledi. Turahan bey dualar idüp aytti: «Mora adadır ki derya cemi cevanibinden ihata eylemiştir; hemen üç mil kadar koru yeri var ana dahi bir germe çekmişlerdir, Germanin beş hisari var dört yanın saklar, hemen iki üç yerden döğmeğe kabil yeri var, kağısına bu hisarların hücum olunursa sayirlerinden muavenet olur, seban şidattir سبعا شدا تدر , teftihi teshiri haylice müşküldür, içindeki hisarların hod haddi hasri yok, her birinin etrafı fevake ve simar شمار ile malâ maldır, bostanları والبتين والزيتون mazmuniyle müşerref ve maşhun ve bağ-u rağı ve ما كثيرة مما يتحرون şerefiyle muanvendir, meşeleri narenc-ü turunc ile, ve kühistanları tin ve zeytin ile memlûdur, her kenari sebzezar ve her sebzezarında hoşgüvar çeşmesarlar var جنات تجرى من تحتها الانهار mefhumu misdâkıdır; ve cemi frengistanın maaş ve intiaşı andandır.» Pes bu müşavereden mutarahadan hazret-i hilâfet penaha malum oldu, ki Moranın teftih-i teshiri ol seddi şedid-ü üstüvarın hisarlarının fetihine mevkuף ve menuttur. Revan leşker-i deryaşanla Mora semtine atf-i inan ettiler; taki varup hisarın beşine dahi maiyetile yürüyüş edüp savaş iderler; başları kayusu قیوسى olup biri birine muavenete muazadeta çareleri olmya. Andan Edirnedeyn göçüp Siruze geldiler bir kaç gün anda çeri asayış edüp, göçüp inan-ı azimetini Turhala savbmâ ma'tuf edüp, varup anda dahi bir kaç gün oldu, akibet Turahan beyi ki müddeti medid ile ol serhaddin mir-i azimi ve ol memalik-ü mesalikinin alem-ü akdemi-di, Rumeli dilirleriyle mukaddimet-ül-ceyş edüp güzata pişrev eyledi. Kendüler[i] müteakiben leşker-i zafer eser ile menzil bemenzil göçe kona varup Germeye karşı kondular. Gördüler Cermeyi bir sur-u üstüvardir ki hisar sipihr-i devvar gibi metin ve muhkem ve çerh-i atlas mânend muallâ ve mustahkemdir, kabili fetih ve teshir değil, amma hazret-i Sultan Murad-ı pak itikad-i tevfiik-i rabbilibade itizat edüp hasânet-i hisara itibâr eylemedi def'i cevanibinden kâr-ü zare başlayup sigar ve kibar sarfı iktidar eylediler; def'i ol vadi-ü

cehennem gibi amik hendekin pür edüp yer ile beraber eylediler; alâ hiddetin her hisara bir namdari bir miktar leşker-i cerrarla havale eyleyüp, güz açtırmayüp muhasamaye mudafaaya sarf-ı iktidar eylediler; gerçiki ekser-i sanadid-i küffari-i efrenden muhafazaya muavenete a'van ve ansar geldi; amma mücahidin din yoluna bir derecede cihada ictihad ettiler ki kâfiri bürc-ü baruya çıkarmadılar; def'i Sultan-ı sahibkiran yağma buyrup tarfet-ül-ayn içre ol seddi şedid ile ol beş hisar-i hasini teshir ettiler; leşker-i islâm hass ve ami ganayim-ü bi had ile mugtenim oldular; andan gazilere akm verdiler, fırka fırka olup su besu seyl-i seri-il inhidar gibi revane oldular; şol değlü hor-u gilmân ele getirdiler ki ordunun içi servi semenberlerden ravza-i rızvana ve sahn-ı gülistana döndü; şöyle ki elli akça-a bir hizmetlenecek cariye gelürdü, çün istifa-i hazz ve ganayim-i namahsurdan ve tahsil-ü emval ve esbab-ü mevfurdan feraget ettiler; pes ol tuli üç mil, yüksekliği iki gönder boyu kalınlığı beş arşın germeyi hisarları ile harap edüp esbabiyle hendekleri pür eylediler. Bu futuhat hicretin sekiz yüz ellisinde vaki oldu.

Daha sonraki Osmanlı - Türk tarihlerinde 1446 Mora seferine dair bahiste, esas doğru olmakla beraber, bazı teferruatta mühim yanlışlar girmiştir. Meselâ en mühim tarihlerden sayılan *Âli nin Künh-ül ahbar*ında bu sefer şöyle tasvir olunuyor: (Âli, *Künh-ül ahbar*, gayri matbu kısmı. Esat Efendi kütüphanesi No. 2162, sahife 160 b 161 a; istinsah tarihi 1072. Âlinin ölümü tarihi: 1008).

« Şehr-i yar-ı cihann Mora kalesini feth-i teshiri ve Germe zabtımdaki reyî dilpeziridir. Vaktaki Sultan Mehmed han Manisaya gitti ve Sultan Murad han menkûhası gibi zir-i fermanındaki memaliki tasarruf etti, ol kış dar-ül melik-ü Edirne ays-ü nuş eyleyüp, serhad beylerinden Turahan bey şevket ve kudreti ekseri ümeradan bey bir emir-i delir idi, ızz-ı huzur-u şehr-i yarıya geldi, esna-i musahaabatta Mora vilâyetini hayli vâsfetti ve bileümle fethini berveçhile tarif ve targib eyledi, ki sultan Murad kadir olsa ol semte uçardı, şiddet-i şita mani olmasa saatiyle Edirnedan göçerdi, lâkin etrafa tenbih emirleri gönderip «*evvel baharda sefer-i nusret-i şiarım mukarar*» deyü asâkir-i nusret-i masirine tenbih eyledi, hatta henüz *nebatat yetişmeden* hüyul-ü devab kısmı yere sonmadan payıtabıttan göçtü; evvelâ Siruzdan geçüp Tarhalaya andan menzil bemenzil Moraya azimet etti ... tarfet-ül ayinde Germe fetholundu şolkadar esir çıktı ki bir küffardan döğmede bu kadar esir alınmamıştır, hatta bir kâfir yermi- otuz akçaya satıldı; sair kilâm futuhati vakt-i ahire tehiri icab etmeğın alâhalihî terk olundu ve ol anaim-i kesir ile iktifa olundu; ve bu husret-ü teshir sene hamsin ve semanime (850) hududunda vukûbuldu,»

Burada bilhassa Mora seferinin *ilk baharda* yapılmış olduğu hatadır; diğer kısımları evvelki kaynaklarla mutabıktır.

1533-1593 yıllarında yaşayan Alman müsteşriklerinden *Leunclavius* (Löwenklau) *Türk* kaynaklarına istinaden yazdığı eserinde aynı meseleyi şöyle tasvir etmiştir [1] :

“Sultan Murad devletini genişletmek ve yükseltmek arzusunun duyarak Turhanı bir zaman için kendi nezdine çağırılmış ve onunla şöyle konuşmuştu: «Azizim Turhan, sen Mora ve Peloponnes devletinin anahtarı mahiyetinde olan Geremen hisarı (kalesi) ni almanın yolu ve çaresini biliyor musun?» Malumdur ki Gereme, dar bir berzeh olup bir denizden diğer denize 6 grek milinden fazla olmıyan, ve karadan Peloponnese gitmek imkânını veren, Corinth İsthmusu üzerindedir: Yunanlılar tarafından Hexamilium yahut haxmili atlanan (bu berzehin) üzerindeki surların Murad tarafından zabtına dair Laonikos (Chalkokandyles) un yazısını okurken bu Geremenin ya Corinthus veya ona yakın başka bir şehir olduğu anlaşılıyor. Sultanın yukarda söylemiş olduğum sualine Turhan şu sözlerle cevap vermişti: «İsmi zikretmiş olduğunuz Gereme hisarına gelince onun hayret verici bir hususiyeti vardır: Onun surları bir denizden öbür benize uzar, deniz ise bütün Peloponnesi dolaşır, ki burası bir adaya benzer, eğer şu dar kara yer (nazarı itibara alınmazsa); bu dar yerde sur çekilmiştir ve beş hisarı vardır ki bunlar bu berzehi ve Morayı muhafaza ederler. Hıristiyanlar, saydığım bu beş hisar ve kalelerin gerekli yarağın görmüşler, bunları ele geçirmek için her birine üçer yerden hücum yapmak gerektir.» Sultan Murad Morayı almak arzusu ile yanıyordu ve bu maksadla büyük bir ordu hazırlamayı buyurdu. Turhan bey kendi sancağıyla (Panier) önden gitmişti, zira Geremen şehri onun vilâyeti ile hemhuduttu. Sultan Murad kendi ordusu ile (Turhanı) takib etti. Geremen şehrine gelindikten sonra görüldü ki zikredilen beş kale o suretle yapılmışlardır ki, birine hücum yapılırsa diğerleri ona yardım ederler. Fakat Sultan da öyle bir hazırlıkla (yarağla) gelmişti ki bunlar gibi on hisarı ala bilirdi. Sultan yolu sur'atle geçebilmek için kendisi ile beraber ağır top ve sur yıkan aletleri getirmemişti. Lâzımgelen maden birlikte alınmış ve ağır toplar orada yerinde dökülmüştü. Bunu müteakib surlar, evvelce söylenen beş hisar topa tutulmuştu, her bir sancağa muayyen yer gösterilmiş ve muayyen vazife verilmişti. Hendekler üstünde mudafada bulunan kâfirlere (hıristiyanlara) hiç bir rahat ve istirahat verilmemiş, sultanın buyuruğu ile hendekler taş ve toprakla doldurulmuş ve bir çok asker de etrafı yağmaya gönderilmişti. Onların eline inanılmayacak kadar çok ganimet geçmiş ve bu yüzden ordugâhda pek çok tutsak bulunuyor ve bunlar fevkalâde ucuz bir fiyatla satılıyordu, ki güzel bir kadın (cariye) üçyüz akçaya (aspere) almırdı. Askerlerin elinde külliyatlı miktarda giyim, altın ve gümüş maşrabalar ve tepsiler bulunuyordu. Değeri olmıyan çokaya ehemmiyet verilmemişti, çünkü işe yaramaz şeyler alarak yük edinmek istememişlerdi. Bu suretle sultan Murad ilk defa Mora memleketini fethetmiştir, peygamber Muhammedin ölümünün (sic) 842 nci yılında».

Uzun zaman İstanbulda kalarak eski Osmanlı-Türk kaynakla-

[1] (*Newer Musulmanischer Histori Türkischer Nation*, turch Hansen *Lewenklau*. Frankfurt 1595. Leunclaviusun tarihi önce lâtince çıkmıştır. *Annales Sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scripti*. Frankfurt 1588 ve 1596; sonra - *Historiae musulmanae Turcorum* 1591).

rından doğrudan doğruya istifade ile bir Türk (Osmanlı) tarihi yazmış olan bu Alman müsteşriki, görülüyor ki Mora seferine ait parçayı *Aşıkpaşazade* versiyonundan alınmıştır. Daha sonraki Osmanlı kaynaklarında esas itibariyle hiç bir yeni malûmat verilmiyor; yalnız bir çok yerlerini Bihîsti den alan *İdris Bitlisi* başka Osmanlı müverrihlerinden farklı olarak despotun ismini söylüyor: *بوز اناج* [1] bu her halde Dragasisten tahrif edilen bir at olsa gerektir.

Hoca *Sadettin* Efendinin *Tac-üt tevarihinde* bilhassa Bihîsti ve *İdris Bitlisi* nümüne tutularak malûmat verilmiştir ve yukarda bahsettiğimiz kaynaklardan farklı olarak hiç bir yeni malûmat bulunmuyor; yalnız Bihîstiye uyarak, ve diğer kaynaklar nazarı itibara alınmaksızın, Mora seferinin tarihi 850 yılında gösterilmiştir[2]. Halbuki yukardarda da 'gördüğümüz veçhile o devirde yaşamış olan *Aşıkpaşazade* bile bunun 842 (1438-1439)de gösteriyor. İkinci Bayazid devrinde yaşayan ve Süleyman Kanunî zamanında manzum olarak bir Osmanlı tarihi yazan *Hadîdî* (Esat efendi kütüphanesi No 2081) 843 tarihini, kezâ Kanunî zamanında tertibedilen bir müellifi belli olmıyan Osmanlı tarihinde (Çelebi Abdullah Efendi kütüphanesi No 242) - 845 yılı, Aya - Sofya kütüphanesinde 3204 numara altındaki Osmanlı tarihinde 851 ve Esat Efendi kütüphanesindeki, *Neşri* nin eseri olması kuvvetle muhtemel olan, 2080 numaralı yazmada hatta 853 tarihi gösterilmektedir. Buna mukabil *Enverî* nin *Düstürnamesinde* (*Mükrimin Hatil* tabı, S. 93) ile *Giesenin* neşrettiği *Anonimde* doğru olarak 850 tarihi nakl olunuyor. *Babingerin* çıkarmış olduğu *Uruç* b. *Adilin* Tevarih-i Âli Osmanmda [3], Sultan Muradın 850 tarihinde sefer yapmadığı yazılıdır. Bu suretle eski Osmanlı kaynaklarından Mora seferinin tarihini yalnız *Bihîsti* ile *Enverî* ve *Giese Anonimi* ve bir de Aya Sofya kütüphanesindeki No 3018 deki yazma doğru olarak kaydetmişlerdir. Görülüyorki eski Osmanlı kaynaklarında Mora gibi çok mühim bir memleketin haraca bağlanması tarihi bile doğru dü-rüst olarak tesbit olunmamıştır. Bu küçük misalden Osmanlı mem-balarında tarihin başlarına dair kronoloji nin şayanı itimat olmadığı anlaşılıyor. Rumeli fütuhatının tarihi bile yalnız *Aşıkpaşazade* ve başka Osmanlı kaynaklarındaki tarihlere istinad ederek tesbit

[1] *İdris Bitlisi*, Türkçe tercümesi, Murad Molla kütüphanesi No 928.

[2] *Tac-üt - tevarih* II, 116 - 117.

[3] *Babinger*, *Fr. Uruç* b. *Adil*. S.

edilmek istenilirse, yanlış neticelere varmanın pek kolay olacağı aşikârdır. Onun için Osmanlı tarihinin başlangıcı için muhakkak Bizans tarihlerine muracaat etmek zaruretindeyiz.

Bizans ve Osmanlı kaynaklarındaki bu sefere ait verilen ma-lûmatın kısalığına mukabil *Lanoikos Chalkokandyles* bu hususta çok mufassaldır. Türk kaynakları ile mukayeseyi kolaylaştırmak için onun sözlerini aynen dercediyoruz: (Darko II, 114-119. Bekker, Bonn tabı 340-350).

Lanikos, Varna muharebesini müteakıb husûle gelen vaziyet-en bahsederek diyor ki:

«Hellenlerin hükümdarı basileus Muradla sulh yapmış ve bu variyeti bozmak istemiyordu. Bizans hükümdarı basileus'a [1] hediyelerle yarıyor ve Muradın kalbinde (kendine karşı) hiç bir fena hisler uyandırmamağa gayret ediyordu. Bizans hükümdarının - çoktanberi devleti eline geçirmek maksadını taşıyarak Bizans önüne gelen - biraderi Theodor ile arası açıldı; hükümdar biraderine karşı devleti tutmuştu, sonra ihtilâf açığa vurulmuş ve Silivri ile civarını elinde bulunduran kardeşi Theodor Bizans hükümdarı üzerine sefer açmıştı. Theodor eyi bir hayat sürmek için lâzımolan bir varidat talebetmiş ve bunu elde edemediğinden cenke başlamıştı; mamafih bir az sonra bu icra edilmeden, Theodor taun hastalığına tutularak hayatım terketmişti. Peloponnes hâkimi Konstantin ise, basileusin memalikine hücum ile Pindos, Böötia ve Lokrius Ozolis denilen yerleri tahrib etmiş ve harbetmekten geri kalmamıştı. Bilâkis, yukarda arzettiğim veçhile Attika üzerine yürümüştü. Basileus bunların her birini öğrendikten sonra buna tahammül etmedi. Asya ve Avrupa kıtalarına Siruz (Pherrae) ta toplanmalarını emretti ve kendisi Edirnedden hareket etti. Onu Peloponnes üzerine sefere Atina hâkimi (τύραννος) Nerio, ve ondan geri kalmyarak Thessalya beyi (ὑπαρχος) Turahan (Τουραχάνης) [2] teşvik etmişti. Despot Konstantin Isthmus'u [3] surlarla tahkim ettikten sonra burada muhafız kuvvet yerleştirmiş ve kendisi de sıkı sık orada kalırdı. Muradın Peloponnes üzerine yürüdüğünü öğrenince Peleponneste bulunan bütün kuvvetleri celb ve bu sırada düğün yapmakta olan biraderi Thomas da yanma çağırıldı; Thomas kızını Sırp despotünün oğlu Elezara vermişti.

Bunlar çağırıldıkları üzere Isthmus'a gelmişler ve surları tahkim etmişlerdi; onlar surları kuvvetle mudafaa edeceklerini zannediyorlardı.

Murad ileriliyor ve geçtiği yerlerin kıtalarını da beraberine alarak Theben'e vasıl olmuştu; Nerio Atinadan kuvvetlerini alarak buraya geldi. Sultan Pagas'a vasıl olduktan sonra burada ordugâhını kurdu ve toplarla, hendekleri dordulmak

[1] Chalkokandyles Osmanlı Sultanlarını hep Bizans hükümdarlarının lakabı olan "basileus,, adıyla zikrediyor.

[2] Bunun Turhan olmayup Turahan olduğu Hadididen görülüyor ki bunu دورانان şeklinde yazmıştır.

[3] Korinth berzahi yerine biz de, Laodikosa uyarak, hep bu sözü kullanacağız.

için lâzım olan, çalı demetlerini hazırlamakla birkaç gün geçirdi. Sonra yine yola çıkarak Isthmus (berzah) üzerinde ordugâhını kurdu: Bir denizden öbür denize kadar ordugâhını - çadırlarını yerleştirdi. Peloponnesden (Despot tarafından) gönderilen casus döndükten sonra, Sultanın ordusunun kalabalığını, katır ve develerin çokluğum haber vermiş ve susmak hususunda kendini tutamıyarak despota şunları söylemişti: " Ey, despotum! Sultana karşı bu harbi yapmakla (bizi) bir çok fenalıklara marız bırakacaksın. Bütün Asya ve Avrupa (kıtalarını) beraberinde getiren (bu sultana karşı), ister Isthmus'un surları iki kat olsun, kimse karşı duramayacaktır. Tanrı namına (yalvarıyorum), çabucak elçiler gönder ve sultanı barışmaya davet et; ki bize her yerde ve tamamille kötülük yapmasın,,. Casus bunu söyledikten sonra Despot kızmıştı; ve kızmayı müteakıb, vaziyetin nasıl olduğunu öğrendikten sonra, adamın habse atılmasını emretti. (Maamafih) Despot sultana elçi gönderdi ve taleplerinde haddi astı: Isthmus'un kendisinde kalmasını ve bir de Isthmus'un haricinde sultanın arazısında, eline geçirmiş olduğu yerlerin bırakılmasını istedi; ve o elçi bu yüzden sultan tarafından tecziye edildi; Sultan elçiyi kapatarak Siruzda (Serez) muhafaza altına koydurdu, ve kendisi kışın ortasında Peloponnes üzerine sefere çıktı. Elçi - Atinalı Chalkokandyles idi: (Sultan) bunu ve hizmetçilerini Siruzda kapatarak, kendisi ileri yürüdü. Zannediyorum ki, Murad Pagais'ta ordugâhını kurduktan sonra, maiyetinden en büyüklerini alarak (ordusu takriben 60,000 kişiden ibaretti) dolaştı ve Isthmus istihkâmlarını gözden geçirdi, surları muhafaza edenleri, istihkâmları ve harb hazırlıklarını gördü; ve Turahanı, Peloponnes seferine yazın başlamaya teşvik etmesinden dolayı, muahaza etti; çünkü Turahan Sultana, padişahın İsthmus'a geleceği haber üzerine ve sultan ordusu görünür görünmez görününce, kimsenin yerinde kalmıyacağını ve herkesin kaçacağını evvelce söylemişti. (Murad) peloponnes beyinin yola gelmesini bekliyerek birkaç gün geçirdi ve günler geçince surların karşısına gelerek ordugâhını kurdu ve ertesi gün küçük toplarla despotun ordugâhını topa tuttu; bunu müteakıb gün surları nişan aldı ve (harb) aletlerini öne geçirdi; dördüncü günü akşam ordugâhta herkes kendi çadırı önünde mümkün olduğu mertebe büyük bir ateş yakmıştı (harbi başlamak üzere iken Türklerde böyle bir âdet vardır: Harbe başlamalarından üç gün evvel, ordugâhta herkes kendi çadırı önünde bir ateş yakar, tanrı ve peygamber namına ilâhiler okurlar ve bu suretle üçüncü günün ferdasında harbe başlayacaklarını haberdar kılarlar) ve bunu müteakıb surları almak için hazırlık görmeğe başladılar. Beşinci günü akşam makineler, kıldan örülerek yapılan iplerle, ordunun (fazla) işe yarayan ve cerahor (σαραχόριδες) atlanan kısmı tarafından. öne getirildiler. Bunlar (cerahorlar) ordunun haricinde, padişah sefere çıktığı zaman, padişahı takip ederek civardaki diğer yerlerden ve padişahın arazısından çokça erzak alıp getirirler. Başka bir kısım, Asyalı agiyadi (ἀγιάδες) denilenler, piyade bir kütile olup her zaman ordunun hizmetinde kullanılmaktadır; yolların temizlenilmesi (tamiri) için bunları ahırlar ve ordugâh işi için bunları kullanırlar. Padişahın orduğhı gördüğümüz ve işittiğimiz bütün ordugâhlardan, çadırlarının çokluğu ve erzakın bolluğu mükemmelliği itibariyle en güzeldir. Evvelâ, erzak at, köle ve ordunun ihtiyacı olan başka eşyayı satan, büyük tacirler padişahı, takip ederler. Erzak ve eşyanın çokluğu işte bu yüzden. Sonra, padişahı takiben büyükler, sefere bir çok yük hayvanlarını beraberlerinde götürürler; kimisi develere kâfi miktarda yem, silâh ve hayvanlar için yem yükletmiş, kimisi katır, diğerleri her ikisini, bir başkaları atlar götürürler,ki bu suretle yük hayvanlarının

mıktarı ordunun iki mislidir. Bundan başka, padişahın arazisinden yiyecek toplamak için bir kütle dolaşır ve ordugâhta ihtiyac başgösterdiği zaman, erzak büyükler arasında taksim olunur ve bu suretle ileri yürünür. Padişahın ordugâhındaki çadırların adedi on bin raddelerindedir, ve seferin icabına göre bundan çok veya az olur.

Cerahorlar bu suretle Yunanlılara karşı konulduktan sonra bunlar denerek (?) harbe başladılar ve (karşılarındakileri) harbe kızıştırarak gece uyumadan harb ettiler. Gün başlar başlamaz sultan ordusunda nekkare, tabıl (ve zurna) çalındı (bunlar sadalarının keskinlikleriyle marufturlar) ve hücumun başladığı haberi verilmişti. Harbe hazırlanmış olan Türkler surlar üzerine yüklediler ve var kuvvetleriyle surları ateşe tutmağa başladılar, Sultan kendisi yeniçerilerle beraber Isthmusun ortasında bulunuyordu ve orada onların çadırları kurulduğu yerde yeniçeriler merdivenler getirmişler ve lağım yapıyorlardı. Bu suretle surların alınması için harb ediliyordu. Toplar öyle koyulmuşlardı ki, Peloponneslilere kafalarını çıkarıp bakmağa imkân yoktu. Hakikaten top çok dehşetli bir silâhtır, ve hiç bir başka silâh buna mukavemet edememektedir, ve isabet ettiği her şeyi deler, topa karşı mukavim bir madde koyulunca daha ziyade deler, ot, dokuma ve yünlü maddeden yapılan (şeyleri) o kadar delmez. Yeniçeriler tehlikenin haricinde olduktan sonra, merdivenler getirdiler ve yukarıya çıkarak suru aşılılar. Sultaum baktığı mevkiye birinci olarak sura Sırpı olan Hızır çıktı: O suru ele geçirdi ve muhafızları korkuya düşürerek onları kaçırdı. Harb safını terk ederek aşağıya inmiş olanlar tanrı tarafından şaşkın bir hale getirilmişler ve şunu yapmışlardı: Onlar koşuşarak gitmişlerdi. Başkaları, bunlara yakın duranlar, neticede ne olacağına (hiç ehemmiyet vermiyerek) oradan kaçmışlardı. Bu suretle herkes surları terketmiş ve intizamsız bir şekilde oradan savuşmuştu. Türkler, yeniçeri Hızırın girdiği yerden, lağımın açtığı deliklerden ve kapılardan içeri girmişlerdi. Bunların bir kısmı Despotun ordugâhına gitmişler, elbiseler ve diğer kıymetli eşyayı yağma ediyorlar; diğerleri adamlar (Yunanlılar) üzerine atılmışlar ve Rumlardan bir çokları öldürülmüş, bir çokları tutsak edilmiş ve köle olmuşlardı. Kaçanlardan bir çokları da öldürülmüşdü.

(Bunun üzerine) Hellen beyleri şöyle hareket etmişlerdi: Rumların alabildikleri kadar intizamsız bir halde kaçtıklarını görünce evvelâ bunları durdurmak istemişler, fakat muvaffak olamayınca kendileri de kaçmaya başlamışlardı; (hiç bir veçhile) Korinthe değil (bu şehrin, erzak ve diğer tertibatı kâfi olmadığından muhasara edilirse alınacağını biliyorlardı), iç memlekette Peloponnes Lakonikasının ucuna giderek, padişahın nereye gideceğini oradan takip etmeğe başladılar. Şayet (Murad) ilerilerse (despotlar) denize gitmek ve memleketi Murada terketmeği akıllarına koymuşlardı. Biliyorlardı ki Isthmus'un alınması ile Peloponnes te padişahın eline girmiştir, şehirlerde ve Akropolde (mudafaaya yarayacak) ne silâh, ne asker ve ne de söze değer ehemmiyetli hiç bir şey kalmamıştı ve gelecekte memleketin (despotların) ellerinde kalacağına hiç bir ümid yoktu - bütün işleri yıkılmaya doğru yüz tutmuştu.

Muradın Isthmus'u alıp Peloponnese girince, ilk işi, evvelce tutsak edilmişlerken, oksü (oşü) denilen Kenchrias üstündeki bir dağa geceleyin kaçan, ve muhasara edilerek yeniden ele geçmiş olan, 300 esiri bir yere götürerek öldürtmek oldu. Sonra 600 köleyi (esiri?) satın alarak babası için kurban ettirdi (Θυθίαν ἀνῆγε τῷ ἑαυτοῦ πατρὶ, ἐξιλεούμενος τῷ φρονῶ τῶν ἀνδρῶν τούτων. S.348.) ve bu

adamların ölümü ile (babasının ruhunu) teskin etmek istedi. Sonra ordusunu ikiye bölerek, Thesalyanın beyi ve Türkler arasında Peloponnesi en iyi bilen, Turahana askerlerinin bir kısmını ve bin kadar yeniçeri vererek Peloponnesin ortasına gönderdi; kendisi de Sikyon (Basilika) vasıtasile doğruca Achaiaya yürüdü. Isthmusu aldığı gün (10.12.1446 = 21. Ramazan 850) Sikyon (Basilika) şehrine geldi ve hücum ederek bütün şehir halkını tutsak etti. Erkekler Isthmusta buldukları ve şehrin mustahkem bir mevki'de bulunmayışından, şehiri alarak ahalisini derhal köle yaptı; ve despotları ve diğer Hellenleri takib ederek Peloponnesin büyük bir kısmını dolaştı: (Bunun üzerine) bir çokları (Rumlar) muhtelif yerlere kaçıştılar. Sultan boş şehri (Sikyon) aldı ve Akropolü (kaleyi) muhasara etti. Orada Rum (Hellen) Mulgerios ve Hellenlerden bir çokları çocuk ve kadınları ile bulunuyorlardı. Akropolün surlarına lâğımlar yapılması üzerine müzakereye girişilmiş hisarın muhafızları kendilerini ve kaleyi teslim etmişlerdi. Onları ve kadınları ile çocuklarını, zengin bir şehir olan, Aigion'a göndermiş, şehirdeki evleri yakdırmıştı. Sultan oradan (Sikyonden) hareketle zengin bir şehir olan Patras'a varmıştı. Ahali bu şehri terk etmiş ve karşı yakadaki Venedik arazisine iltica etmişti. Hisardakilerden ve bir de hamakatleri yüzünden sarayda (büyük evlerde ?) ve hisarda kalanlardan maada, hepsi de kaçmış gitmişlerdi; kalanların miktarı 4000 kişiydi: Sarayda kalmış olan erkek ve kadınlar uzlaşma yaparak teslim olmuşlardı; Sultan bunları köle olarak (askerlerini arasında) bölükten sonra kaleyi muhasara için yeniçerileri gönderdi; bunlar surlara yakm gelerek, lâğımlar yapmışlar ve içeri girmişlerdi. Fakat, Helenler katran ve akan - ateşi yeniçerilerin buldukları yere atarak onları geri çıkarmışlar ve kendilerini mudafaa ederek Akropolü ellerinde tutabilmişlerdi. Murad, Turahanm birçok esirler ile oraya gelip, Sultanla birleşmesini müteakib, (eşyalarını) toplatarak çekilip gitti. Bunu müteakip biraz sonra sulh akdolundu ve bu zamana kadar hür (serbest) olan Peloponnes haraca bağlandı. Theben ahali, padişah bu şehirden geçerek Peloponnese yürüdüğü zaman, şehri bırakıp Isthmusa gitmişlerdi; bunlar da Türklerin eline geçtiler. Isthmus'un alınmasını müteakip Pindus ve padişahın diğer yerleri derhal ona tâbi oldu. „

Laonikos Chalkokahdyles'in verdiği malumatı gözden geçirmeden evel, müellifin Muradın 1446 seferi esnasında Peloponneste bulunduğuna işaret etmek lâzımdır. Ankona'lı Kyriakusun 30 Ağustos 1447 senesinde Lakonik'teki Leontarion (ex Laconicea Leontinaria) dan yazdığı mektuptan, Laonikos'un bu tarihlerinde Despotun sarayında (yakınında) bulunduğu görülmektedir [1]. Yani seferi müteakip 7,5 ay sonra Chalkokandyles Peloponneste bulunuyordu ve her halde sefer esnasında da orada idi. Chalkokandylesin bu sırada cereyan eden vekayii yakından takib ettiğini kabul edebiliriz. Bundan ötürü onun verdiği malumat çok mühimdir.

Harbın seyri hakkında en çok tafsilât veren Laonikostur. Diğer Bizans kaynaklarmada fazla teferrüata tesaüf edemeyiz. Phrantzesin verdiği malumata göre, Türkler 27 Teşrinsani 1446

[1] *Kampuroğlum* eserinden iktibasen, S. 123.

Isthmus'un önünde görünmüşler ve 10 Kânunevelde hisarları ve surları elde etmişlerdir [1]. Yani Türklerin gelmesi ile surları zaptetmeleri için 13 gün kâfi gelmiştir. Mücadelenin ne kadar devam ettiğini Phrantzes anlatmıyor. *Chronikon breveye* göre Türkler 3 Kânunevelde gelmişler ve ertesi günü (?) - burası pek sarıh değildir - akşam harbe başlamışlar ve gece devam eden kuvvetli bir mukateleyi müteakip surları elde etmişlerdir [2]. Chalkokandyles ise - yukarda görüldüğü veçhile - Muradın kışın ortasında [3] sefere çıktığını söylüyor ve ayrı bir tarih göstermiyor. Kronoloji itibariyle en doğru malumat Phrantzes'te olduğundan Laonikosun yazılarını Phrantzes ile karşılaştırarak ve ona tatbik ederek mütalâa etmek lâzımdır. Phrantzes bu hususta Laonikos'u tamamlayacak bir kaynaktır.

Chalkokandyleste, Peloponnes despotunun Murada sefir gönderdiğine dair tafsilât verilmektedir. Onun yazdığına göre, bu elçi Sultan Murad daha Peloponnese yaklaşımadan gönderilmiştir (belki de Sultan Siruzda iken Mora elçisini kabul etmiştir.) Elçiliğe ait malumata başka kaynaklarda tesadüf etmiyoruz. Despotun sarayına çok yakın duran Phrantzes bu hususta hiçbir malumat vermemektedir; böyle bir müracaat vaki olduğu takdirde bu hususta Phrantzesin de bir şeyler yazması beklenilirdi. Türk kaynaklarında da böyle bir kayda tesadüf edilmemektedir.

Şayet, Laonikosun dediği gibi, böyle bir elçi gönderilmişse, elçi olan Chalkokandylesin kim olduğu meselesini halletmeliyiz. Bu hususta araştıranların fikirleri birbirlerinden ayrılmaktadır. *Krumbacher* elçinin bizzat müverrih Chalkokandyles olduğunu zannetmişti [4]. Aynı fikir *Hammer* ve Hammerden alınarak *Ahmet Refik* tarafından, [5] *Zinkeisen* [6] ve *Gregorovius* [7] tarafından da tekrarlanmıştı. Bu fikrin yanlış olduğunu *Güterbock* ispat etti [8]; ona göre elçi olan şahıs Laonikos'un babasıdır. Bu mudekkik, Laonikos'un elçi olabilmesi için yaşı müsait olmadığını (1423 - 1430 larda doğduğuna göre en fazla bu sefer esnasında 23 yaşında idi) ve müverrih kendinden bahsederken bir şahsı müfret veya cemi

[1] *Phrantes*, 202.

[2] *Chronikon breve* (Dukas'a zeyl) S. 519: τῆς δὲ θείας σαρκοώσεως αὐτά (1446) Δεκεμβρίου γ' (3) ἡμέρα σαββάτω.

[3] αὐτός δὲ ἦλθεν ἐπὶ Πελοπόννησον μεσὸν χειμῶνος (φ. 343).

[4] Bizans edebiyatı tarihi 302. [5] E. O. R. I, 469. [6] *Gesch. d. Osm. R.* I, 851. [7] *Gesch. d. Stadt Athen* II, 368. [8] *Güterbock*, L. Chalkondyles (Zschft. f. Völkerrecht u. Bundesstatsrecht, B 4 (1903) 76-77.

kullandığını ileri sürmüştür. *Hopf* [1] ve *Kalligas* [2] ta-Güterbocktah daha evvel, fakat kat'i olmayarak - bu fikri ileri sürmüşlerdi. Nihayet *Kampuroğlu* oî Χαλκοκονδύλαι atlı kitabında elçinin Laonikosün babası olduğunu söylüyor [3]. Fikrimize göre Murada gönderilmiş olan elçi (şayet L. un bu malumatı doğru ise) müverrihin babasıdır. Bu sefer dolayısıyla Türklerin ordugâhı hakkında verilen malumatın, Osmanlı ordusunu bizzat gören birisi tarafından yazılmış olduğu tesirini vermekle beraber, Laonikos'un bu malumatı babasından almış olduğunu da kabul edebiliriz. Laonikos'un babası daha evvel bir defa Sultan Murada elçilikle gönderilmiş olduğuundan (Chalk. L. 321 D. II, 93/94) bu defa da onun gitmiş olması akla ve hakikate daha yakındır. *Miskolczi* nin [4], elçinin Atinalı başka bir Chalkokandyles olduğunu zannediyor, fakat bu görüşü takviye edecek hiçbir malzeme yoktur.

Laonikosun bu sefer münasebetiyle vermiş olduğu malumatın merkezini Türklerin İsthmus surlarını almak için yaptıkları harb ve hücum teşkil ediyor. O bu hususta bütün diğer kaynaklardan mufassaldır. L. n bu münasebetle söylediklerini tenkide geçmeden önce Chalkokandyleste harb tasvirlerinin şematik olup olmadığını bilmek lâzımdır. Laonikose ta bu harbler hakkında malumat veriliyor: 1-1371 Meriç muharebesi (Bekker 31, Darko 28); 2-Kossoo I. muharebesi 1389 yılında (B. 53-54, D. 40-50) 3-Nikopolis muharebesi 1396 (B. 75-76, D. 70); Ankara muharebesi 1402 (B. 156-157, D. 146-147); 5 - Varna 1444 (B. 354-355, D. 104-106); 6 - Isthmus (Hexamilion, Germehisar) m alınması 1446 (B. 345, D. II, 116); 7 - kossovo II. 1448 (B. 356-8, D. II. 126); 8- İstanbula hücum 1453 (B. 394, D. II, 158-160); ve 9 - Sultan Mehmedin 1459 da Belgrad üzerine hücumu (B. 418-420, E. 170-181). Bütün bu muharebeler ve hücumlar hakkında Laonikosta verilen malumatı mukayese edersek onların bir şema üzerine yazılmamış olduğunu görüyoruz. binaenaleyh 1446 yılındaki İsthmus surlarına hücum da ayrı ve müstakil bir tasvir teşkil etmektedir. Laonikos ilk üç harbe ait çok az malumat veriyor ve ancak Ankara savaşından sonra mufassal olmağa başlıyor. Kendi zamanına yaklaştıkça daha çok teferruat veriyor. L, bütün bu harbler hakkındaki malumatı, galiba bu harplere iştirak edenler ve dinliyenlerden almıştır. Gerek Yıldırım Bayazid devri kumandanlarının (meselâ İne, Eine), ve

[1] Hopf, K. Eriechenland, 114. [2] Meletai Byz. ist. 671. [3] Oî Χαλκοκονδύλαι

[4] *Miskolczi*, Laonikos Chalkokandylesin tercemei haline ait (Macarca; Biz. Byz. Zschft. vasıtası ile istifade ettik. yıl: 1913.

gerek daha sonraki birçok diğer Osmanlı başbuğlarının atlarını doğru olarak göstermesi de buna delâlet etmektedir. Laonikosun yazılı Osmanlı kaynaklarından istifade etmiş olması, fikrimize göre, *Darkonun* hilâfına olarak, uzak bir ihtimaldir.

Biz burada Laonikos Chalkokandylesin 1446 seferine ait verdiği teferrüatın her birini ayrı ayrı diğer kaynaklarla mukayese edecek değiliz; bu cihet, yukarda Osmanlı kaynaklarından alınan parçaların Laohikostan alınan sahifelerle karşılaştırılmasındaki farklar derhal meydana çıkar. Ancak Laonikosu tasdik eden bir kaç yer ile hakikate uygun olduğu pek şübheli olan bir iki teferrüatı aydınlatmak istiyoruz. Laonikos, Sultan Murad Varna harbine hazırlık yaparken ve harple meşgul olduğu zaman, Mora despotunun Moradan hareketle, İsthmusun haricinde, şimalde, Pindos, Bötia ve Lokris Ozolis gibi yerleri zabtettiğini bildiriyor. L.n bu sözleri kısmen *Dukas* tarafından tasdik edilmektedir [1]. Dukas bütün bu şehirleri saymamakla beraber Konstantin Dragasin, Theben ve havalisini işgal etmiş olduğunu yazıyor. Türk kaynaklarında bu hususta hiç birşey söylenmemektedir. Sonra bu seferde bilhassa *Tura hanın* birinci rol oynamış olduğu Laonikos tarafından ileri sürülmektedir. Umumiyetle bu Türk başbuğu hakkında gerek Osmanlı ve gerek Bizans kaynakları arasında en çok malumat veren Laonikostur. Turahanın Thessalya Beyi olması ve Peloponnese yakın durması, Laonikosa onun hakkında birçok malumat toplamak imkânını vermiştir. Türk kaynaklarından 1446 seferinde Turahanın rehberlik yaptığı bir ağızdan söylenildiğinden, Laonikosun bu husustaki sözleri tamamiyle doğrudur. Mamafih Phrantzes, Dukas ve Chronikon breve Turahanın bu sefere iştirakinden bahsetmiyorlar. Surların alınmasını müteakib Moranın iç kısmına akıncıların gönderilmesini Türk kaynakları açıkça söylüyorlar. Sikyon (Basilika) şehrinin Türkler tarafından alınmasını Chronikon breve, ve Patrasın Osmanlıların eline geçmesini Phrantzes, Dukas ve Chronikon breve söyliyerek Laonikosu tasdik ediyorlar. Osmanlı kaynaklarında alman şehirlerin ismi zikredilmemektedir.

Gerek Laonikosun ve gerek Osmanlı kaynaklarının verdiği malumat şu mühim merkezde toplanmaktadır: 1445 Türk seferinde bilhassa *toplur* en mühim rolü oynamışlardır. Galiba Osmanlılar ilk defa olarak kaim surları ve hisarları almak için muntazam

[1] Dukas 222.

bir batarya vücade getirmişlerdi. Topların icra etmiş olduğu tesirin çok büyük olduğunu Laonikosun fırsat düştükçe, "bu silâhın dehşetinden,, bahsetmesinden anlayozuz. Gerek Laonikosun sözlerinden ve gerek Osmanlı kaynaklarından ancak toplar sayesinde bu kalın surların Türklerin eline geçmesi mümkün olmuştur.

Laonikosun şu iki parçası hakikate uygun değildir: Evvelâ, Türklerin umumî hücumu başlamadan üç gün evel ordugâhlarında, her kesin çadırı önünde birer büyük ateş yakması ve bununla hücum gününü üç gün evel haber vermeleri. Böyle bir adetin mevcut olduğuna Osmanlı harb tarihinde tesadüf edemiyoruz ve bu devirdeki başka kaynaklar da buna benzer hiç birşey söylemiyorlar. Mevsimin kış olması münasebetiyle Türk ordugâhında yapılan ateş Laonikosu başka bir mana vermeğe sevketmiştir.

Doğru olmadığı muhakkak olan ikinci bir parça da Sultan Muradın İsthmus surlarını aldıktan sonra 600 esiri satın alarak babasının istirahati ruhu için kurban etmiş olmasıdır. İslâmlarda istirahati ruh için insanlar değil koyunlar kurban getirilir! Fevkalâde bir Türk düşmanı olan Phrantzesta Muradın 600 köleyi öldürdüğüne dair bir harf bile yoktur: O, ancak umumî bir şekilde Türklerin yağma ve tahrip ettiklerinden bahsediyor.

Burada getirmiş olduğumuz iki parçadan maada, umumiyetle, Laonikos 1446 seferi hakkında doğru malumat bırakmıştır. Peloponneste bulunuşu müverrihe bu sefer hakkında ykmdan malumat toplamağa imkân vermiş ve her halde bu sefere iştirak edenlerin sözleri onun eserine girmiştir. Bilhassa Peloponnese temas eden meselelerde Laonikos bu devir için, Phrantzesle beraber, en iyi kaynak teşkil etmektedir; yalnız kronoloji cihetleri ihmal edilmiştir. Chalkokandylesi herşeyden ziyade Peloponneste cereyan eden vekayi alâkadar etmiştir; fakat kendi zamanında cereyan eden birçok vak'alar, bilhassa Thessalya ve Rumeli vekayii, onun eserinde büyük bir yer tutmaktadır. Osmanlı kaynaklarına gelince Aşıkapaşazade, Neşri (ve belki de Bihişti) bu vakaya yakın bir zamanda yaşamakla beraber, gerek malumatın çokluğu, doğruluğu ve işe yarayışı itibariyle Chalkokandylesten çok aşağı bir derecededirler. Herodot, Thukydides ve birçok Bizans tarihlerini bilen Chalkokandyles, tarih yazma, vak'aları görme ve anlama işinde Osmanlı meslektaşlarına çok faiktir. Bizansta tarihçilik ve siyasi varlık kapandığı, ve Osmanlılarda tarih yazma başlandığı bir zamanda her iki zümre tarih kaynakları arasındaki vaziyet bu şekildedir. Şunu da ilâve etmek icabeder, ki Osmanlı müverrirleri esas itiba-

riile uzun zamanlar Chalkokandyles derecesine çıkmamışlardır. Laonikos Chalkokandyles ilmi tarihçiliğin gayesi olan *Objektif* tarihin yalnız kendi devri için değil sonraki ve hatta bugünkü zaman için bile bir nümunesi ola bilir. Bilhassa bu bakımdan Laonikos eski Osmanlı, Balkan ve Peloponnes tarihi için çok mühimdir.

Bu küçük araştırmadan görüldüğü üzere Bizans kaynaklarını Osmanlı kaynakları ile mukayesenin daha geniş miyasta yapılması çok faydalı olacaktır. Gerek kaynakların tetkikinden çıkan netice, gerek tarihimizin karanlıkta kalan birçok cihetlerini aydınlatma bakımından böyle bir karşılıklı tetkike büyük bir ihtiyaç vardır.
